

Beteckning: _____

Institutionen för pedagogik, didaktik och psykologi

Etik och moralundervisning i skolan

På vilket sätt förhåller sig lärare till elevernas etik och moralutveckling i skolans verksamhet?

*Susanne Hasselgren och Gunilla Gillström
December 2001*

Examensarbete B, 5 poäng
Religionsvetenskap

**Vetenskaplig grundkurs och examensarbete B
Handledare: Lisbeth Claeson**

Abstract

Titel: *Etik och moralundervisning i skolan*

På vilket sätt förhåller sig lärare till elevernas etik och moralutveckling i skolans verksamhet?

Författare: Gunilla Gillström, Susanne Hasselgren

Examensarbete 2001 Grundskollärautbildningen

Högskolan i Gävle

Detta arbete har vi skrivit för att vi ville lära oss mer om på vilket sätt lärare förhåller sig till elevernas etik och moralutveckling i skolans verksamhet. I bakgrunden har vi beskrivit olika forskares syn på barns och ungdomars moralutveckling. Vi har studerat vad som uttrycks i grundskolans läroplan angående etik och moral och även tittat på vikten av att ha en väl förankrad yrkesetik. För att ta reda på hur man arbetar med detta i skolan har vi gjort en kvalitativ intervjustudie med sammanlagt sex stycken yrkesverksamma lärare på två olika skolor. Vårt resultat påvisar vikten av att ha en positiv skolanda för att eleverna skall bli trygga som individer och utveckla ett kritiskt tänkande. En grundläggande förutsättning för detta är lärarnas pedagogiska förhållningssätt, samt att de har en medveten och genomarbetad handlingsplan när det gäller etiska och moraliska frågeställningar. Vår studie visar att de undersökta skolorna saknar detta.

Nyckelord: etik, moral, moralutveckling, värdegrund i skolan

Innehållsförteckning

Abstract	2
Inledning.....	4
Bakgrund	5
Lärarnas yrkesetik i grundskolan	5
Läroplanen för grundskolan	5
Barns moralutveckling utifrån ett pedagogiskt perspektiv.....	7
Könsperspektiv på ungdomars moralutveckling	8
Syfte	10
Metod	10
Etiska aspekter.....	10
Urval.....	11
Process.....	11
Databearbetning	12
Resultat.....	12
Lärarnas syn på etik och moral i skolans verksamhet.....	12
Etik och moral - genomsyrar skolarbetet	13
Elevens trygghet i skolan	13
Dialog om etiska konfliktsituationer i samhället.....	14
Sammanfattande resultat	14
Lärarnas syn på etik och moral i skolans verksamhet.....	14
Etik och moral – genomsyrar skolarbetet.....	15
Elevens trygghet i skolan	15
Dialog om etiska konfliktsituationer i samhället.....	15
Diskussion	16
Huvudresultat	16
Resultatdiskussion.....	16
Metoddiskussion.....	18
Förslag till fortsatt forskning.....	18
Referenslitteratur	19
Intervjufrågor	21

Inledning

Vi har under våra praktikperioder, under vår utbildning till grundskollärare 1-7, sett exempel på olika förhållningssätt som lärare haft gentemot sina elever. Att kunna handla och tänka självständigt och ansvarsfullt i olika sammanhang, samt att ha förmåga och kunskap att fatta riktiga beslut som vilar på en etisk värdegrund blir allt viktigare. Vi avser i studien att fokusera lärarnas etiska förhållningssätt.

Ord som etik¹ och moral² betonas idag i flera olika sammanhang i samhället t.ex. i media. Etiska frågor griper dagligen in i varje människas liv och det blir allt viktigare för individens självkänedom att få bearbeta dessa frågor. För att kunna klara av det behövs kunskap och ett förhållningssätt som utvecklar vår förmåga till kritiskt och etiskt tänkande i samhället. Även i skolan betonar man vikten av att arbeta med ämnet etik och moral. Många av dagens elever saknar kontakt och gemenskap med vuxna förebilder. Därför blir lärare allt viktigare som vägledare i dessa frågor.

I skolan är värdegrunden viktig, och den måste bygga på ett integrerat förhållningssätt från dem som är berörda. Alla som är involverade i skolans arbete måste tydliggöra och verbalisera vilka värderingar som skall gälla. Yrkesetiken för lärare utgör en del av just värdegrundsarbetet i skolan, och den är knuten till frågan om lärandets hur och vad.³ En formulerad yrkesetik kan bevara eller höja yrkesprofessionaliteten för lärarna. Den kan vara ett uttryck för hög etisk medvetenhet hos yrkeskåren, och den visar att man vill agera som en yrkesprofessionell grupp. Detta är något som lärarnas olika fackförbund tagit fasta på, och som är högst aktuellt.⁴ För att värna lärarprofessionens ställning och status är det viktigt att alla lärare upprätthåller sin yrkesetik.

Lärare har ett viktigt uppdrag i samhället, nämligen att ansvara för kommande generations grundläggande utbildning och fostran.⁵ Enligt skollagen skall lärarna även verka för att verksamheten utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. I läroplanen (Lpo 94) för grundskolan aktualiseras också etikens betydelse i undervisningen. Hur ser det egentligen ut i skolorna idag? Vi kommer att undersöka hur några skolor i en mellanstor kommun arbetar med ämnet etik och moral.

¹ "Etik" kommer från grekiskans *e'thos* och avser vana, sedvänja och oskriven lag. I svensk litteratur står begreppet etik för den systematiska reflektionen över mänskliga värderingar och handlingar, samt motiven för dessa. I vårt arbete används vi ordet etik då vi diskuterar våra övertygelser, (inre tänkesätt). L Koskinen, 1993

² "Moral" kommer från latinskans *mores* och avser seder, bruk eller sedvänja. I svensk litteratur används ordet moral när det handlar om människors praktiska handlande. I vårt arbete används moral då vi diskuterar vårt sociala beteende, vårt (yttre) handlande L Koskinen, 1993

³ K Orlenius, 2000

⁴ K. Orlenius; 2000

⁵ SOU 1992:94 Bildning och kunskap

Bakgrund

Under denna rubrik kommer vi att ta upp yrkesetik för lärare, läroplanen för grundskolan samt barn och ungdomars moralutveckling.

Något som kan vara värt att notera är att ord som etik och moral⁶ kan vara värdeladdade ord när man använder dem i vardagligt tal. Denna negativa klang i ordet moral är förmodligen en följd av att handlingen i många fall inte stämmer med den goda etik som förordas av den handlande. Man kan vara moralisk utan att ha en genomtänkt etik, likväl som man kan ha en genomarbetad etik utan att vara moralisk.⁷

Lärarnas yrkesetik i grundskolan

Yrkesetik kan ses som en underavdelning till etik. Denna utgör en tillämpning av etik på ett avgränsat område. Yrkesetik handlar om de värderingar och normer som finns inom en yrkeskår, det som är grunden för yrkesutövningen.

Inom yrkesetikens relevanta värden kan nämnas respekt för personlig integritet, frihet från skada, fysisk eller psykisk, självbestämmande, lika behandling för alla samt sanningsenlighet. Värdena styr vårt handlande och icke-handlande, det är våra värden som motiverar normerna. Normerna säger oss hur vi skall handla, när vi skall handla och vem som skall handla. Normer är ofta outtalade, inte formaliserade i regler. Alla normer är inte etiska, en del normer är knutna till den sociala roll vi innehar.⁸

Man bör skilja på lärargärningens etik, dvs. innehållet i den fostran lärarna förmedlar, och lärares yrkesetik, vilket avser etiken som reglerar själva utövandet av läraryrket, dvs. lärarnas yrkesbeteende.⁹ Yrkesetiken utgör en kodex för yrkesutövarna som de själva har sanktionerat och ställer upp på, dvs. principer för deras förhållningssätt och vad som är specifikt för deras yrkesroll. Lärare förbinder sig att i sin yrkesutövning ta upp konflikter av etisk innebörd, samt att aktivt ingripa mot sådant som strider mot den människo- och kunskapssyn som lärares yrkesetik vilar på. I skolans styrdokument formuleras också att lärarna har ett viktigt uppdrag i samhället där det gäller att ansvara för kommande generations grundläggande utbildning och fostran.

Läroplanen för grundskolan

I den senaste läroplanen har etikens betydelse särskilt betonats och lyfts fram. Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra den demokratiska värdegrunden som vårt samhälle vilar på. I överensstämmelse med den etik och förvaltas av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.

⁶ Orden som etik och moral används ibland synonymt i allmänt språkbruk

⁷ L. Koskinen, 1993

⁸ T. Bergem, 2000

⁹ G. Colnerud & K. Granström; 1995

I läroplanen uttrycks att: *”Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet. Skolan skall främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse ... Skolan är en social och kulturell mötesplats som både har en möjlighet och ett ansvar för att stärka denna förmåga hos alla som arbetar där.”*¹⁰

Det betyder att skolan har en viktig uppgift som förmedlare av de grundläggande värden som vårt samhälle vilar på och hur de vuxit fram. Ett av de fyra perspektiv som ska genomsyra skolans undervisning är det etiska. I Lpo 94 skriver man: *”Det etiska perspektivet är av betydelse för många av de frågor som tas upp i skolan ... Därför skall undervisningen i olika ämnen behandla detta perspektiv och ge grund för och främja elevernas förmåga till personliga ställningstaganden.”*¹¹

Under mål att sträva mot kan man läsa att skolan ska sträva efter att varje elev:

- *”Utvecklar sin förmåga att göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper och personliga erfarenheter.”*
- *”Respekterar andra människors egenvärde.”*
- *”Tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling samt medverkar till att bistå andra människor.”*
- *”Kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen.”*¹²

Under riktlinjer kan man läsa att alla som arbetar i skolan skall:

- *”Visa respekt för den enskilda individen och i det vardagliga arbetet utgå från ett demokratiskt förhållningssätt.”*¹³

Till sist har vi etikens betydelse i religionsundervisningen, där den har en viktig roll att belysa frågor om livsåskådning och livstolkning i en vidare mening. Etiska diskussioner kring vad som anses vara rätt eller fel sant eller falskt o s v. ska ge eleverna redskap att göra medvetna ställningstaganden och utveckla deras förmåga att reflektera. Om eleverna ges möjlighet att reflektera över och diskutera etiska tros- och livsåskådningsfrågor ger skolan en god grund för etiska ställningstaganden.

*”Etiska och existentiella frågor är och har i alla tider varit grundläggande för människors sökande efter identitet och trygghet i tillvaron. Frågor om gott och ont, rätt och fel sant eller falskt är eviga.”*¹⁴ Dessa frågor är något som griper in i varje människas liv, ung som gammal. Alla försöker vi förstå och finna en mening med vår tillvaro. Att reflektera över sig själv och sin egen situation är därför en process som följer varje människa genom hela livet. Det är viktigt för varje individs självkännet och utveckling att få bearbeta dessa frågor. För att klara detta behövs kunskap för att kunna utveckla vår förmåga till kritiskt och etiskt tänkande. Det är i samspelet med andra människor som vår förmåga till detta utvecklas och tränas.

¹⁰ Lpo 94, sid 5-6

¹¹ Lpo 94, sid 7-8

¹² Lpo 94, sid 10

¹³ Lpo 94, sid 10

¹⁴ SOU 1992:94, Bildning och kunskap, sid 84

Idag är inte gamla värderingar som tidigare varit självklara, giltiga längre. Vi lever i ett mångkulturellt samhälle där det finns många andra alternativ att välja på. Det är därför viktigare än någonsin att kunna tänka och handla ansvarsfullt i olika sammanhang. Vi bör också ha en god förmåga och kunskap att fatta moraliskt viktiga beslut. Att lära barn och ungdomar förstå hur andra tänker och veta var man själv står är en bra beredskap för vuxenlivet.¹⁵

Barns moralutveckling utifrån ett pedagogiskt perspektiv

Under detta avsnitt tar vi upp pedagogerna Jean Piaget, Lawrence Kohlberg, Carol Gilligan, Peter Gill och Lars Gustafsson. Det sista avsnittet behandlar könsperspektiv på ungdomars moralutveckling.

Peter Gill¹⁶ har forskat om hur irländska och svenska barn uppfattar och bedömer våld. Gill anser att vi i västerlandet utan någon större eftertanke utgår ifrån att vissa moraliska mål eller samhällseliga värderingar är givna. Pluralism och "rättvisa" har förutsatts vara korrekta och goda mål. De har fått utgöra en grund för att göra moraliska bedömningar. Han påpekar att det inte är säkert att vi blir moraliskt "bättre" bara för att vi ägnar mer tid åt moraliska frågor, om vi inte är klara över att även våra övergripande mål kan diskuteras och ifrågasättas. Vi får inte utgå ifrån att det som vi anser vara rätt, är det självklart rätta i en absolut mening.

Jean Piagets (1896-1980) teorier är de mest kända, och de som legat som grund för förståelsen av vår moraliska utveckling. Han gjorde tidigt studier på barns beteende när det gällde deras syn på lagar, regel, straff och orätta handlingar. När ett barn är i treårsåldern kan de imitera äldre barns lekar, och ta till sig deras regler, men de ändrar ofta på reglerna i rent egoistiskt syfte. Vid sju års ålder leker barn ofta efter ömsesidigt överenskomna regler. När barnet hunnit bli elva år förstår de reglerna till punkt och pricka, och följer dem därefter. Genom denna studie kom han fram till att moralutvecklingen sker i två stadier, nämligen från heteronom¹⁷ till autonom¹⁸ moral. Både Piaget (1971) och Dewey (1980) betonar att en individs utveckling sker i interaktion med omvärlden. De menar att det föreligger ett ömsesidigt förhållande mellan individen och omvärlden. Enligt Piagets synsätt befinner sig individen i ett konstant tillstånd av ojämnavikt som han/hon ständigt strävar efter att utjämna för att nå jämvikt. Den processen fortgår hela livet och den gör att vi ständigt förbättrar vår tankestruktur. Moraliska resonemang och bedömningar kräver logiskt tänkande i olika grad beroende på problemets karaktär.

Lawrence Kohlberg utgår från att moral är en fråga om sociala relationer mellan människor. Individens moraliska utveckling är en process som börjar när vi föds och som pågår livet ut. Målet är att denna process ständigt är levande och utvecklas allteftersom samhället förändras. Kohlberg (1981) menar att det inte finns någon principiell skillnad i det tänkande som vi använder som allmänt och i det som rör moraliska frågor.

¹⁵ C. Hedin och P Lahdenperä, Värdegrund och samhällsutveckling, 2000 HLS förlag

¹⁶ P Gill, 1979

¹⁷ "Heteronom" osjälvständig, påtvingad moral

¹⁸ "Autonom" självständig, moral i samverkan

Nivå ett, den premoraliska nivån omfattar stadierna ett och två, då barnets ego börjar utvecklas, då läggs grunden för individen, som ett socialt väsen. Världen omkring barnet i denna fas är snäv, eftersom det mesta handlar om individen själv, och dess intressen. Detta är en lyd- nads och strafforienterad nivå, medan nästa stadium kallas naiv och egocentrisk orientering.

Den andra nivån omfattar den konventionella moralens nivå. Stadierna tre och fyra ingår och sker då barnets värld innefattar de allra närmaste runt barnet. Barnet är medvetet om att alla har olika intressen som de försöker uppnå genom ett ömsesidigt utbyte av tjänster. Barnet inser även att de är en del i gruppen eller i den sociala gemenskapen. De gör då sina bedöm- ningar utifrån de värden och normer som gäller i den aktuella gruppen. Barnet kommer att komma i kontakt med många olika grupper, t.ex. familjen, klasskamraterna, släkten osv. Stadium tre kallas snäll-barn-orientering, medan stadium fyra kallas lag- och ordning orien- tering.

Under nivå tre, finns den principiella moralen, nämligen individen gör sina bedömningar med utgångspunkt från ett samhälleligt eller mänsklighetsbetonat synsätt. Tankestrukturen måste vara mer komplex och omfattande än tidigare för att bedömningarna skall bli så ändamålsen- liga som möjligt. Stadium fem kallas ett principiellt perspektiv på det rätta, störst nytta för så många som möjligt medan stadium sex kallas orientering utifrån universella etiska perspektiv.

Kohlberg menar att ställningstagandena i denna fas är oberoende av Jaget, och grupp- eller samhällstillhörighet, beroende på att det är generella principer som människors värde och rättigheter som ger stöd åt dessa ställningstaganden.

Könsperspektiv på ungdomars moralutveckling

Lars Gustafsson började intressera sig för skolans fostrande roll redan i början på 70-talet, då han startade sin forskarutbildning. Tankarna tog fart på nytt under 80-90 talet när han arbetade som skolpolitiker, och det är detta intresse som legat till grund för hans avhandling. Gustafss- sons forskningsresultat om ungdomars moralutveckling visade att flickorna hade kommit längre än pojkarna i sin sociala utveckling i ålderskategorin tio-sexton år, samt att ungdomar i sextonårsåldern i viss utsträckning gjorde ställningstaganden som var ”mindre” vuxna än sina yngre kamrater. Undersökningen visade även att en positiv skolanda var av betydelse för elevernas sociala utveckling. Barns kognitiva utveckling är en nödvändig men inte tillräcklig faktor för barnets moraliska utveckling.¹⁹

Kohlberg ansåg att om man en gång passerat ett steg så anammar man fortsättningsvis inte det stegets rätt att resonera d v s man kan inte återgå till ett tidigare stadium. Gustafssons slutsats är dock, att ungdomar gör precis så, han menar att i konkreta situationer när exempelvis de eller deras nära är ”hotade” agerar de i enlighet med den egocentriska fasen i tankemönstret. Detta kan ses som en parallell till Piagets kognitiva utvecklingstanke där individen, när han/hon en gång nått en högre kognitiv utvecklingsnivå, inte återfaller till tidigare tankemo- deller. Detta menar Gustafsson inte är att betrakta som något allvarligt avsteg från den mora- liska utvecklingsprocessen, utan är snarare att se som ett naturligt led i den utvecklingsprocess som på sikt leder till en ökad social eller moralisk utveckling. Undersökningen visar att skolandan är av betydelse för elevernas sociala utveckling. En positiv skolanda påverkar den moraliska utvecklingen i rätt riktning. Det betyder att i en skola där de unga får lära sig att ta

¹⁹ L Gustafsson, 2000

ansvar, att samarbeta och där man bryr sig om de svaga, utvecklas eleverna socialt eller moraliskt bättre än i en skola där så inte är fallet.

Det har riktats kritik mot Kohlbergs modell när det gäller kvinnor och mäns olika sätt att tänka i moraliska situationer, eftersom han anser att moralutvecklingen är knuten mest till ålder och mindre till kön och kultur. Carol Gilligan²⁰ ansåg att Kohlberg inte tog hänsyn till detta i sin utvecklingsmodell, Gilligan menar att kvinnor i större utsträckning än män använder sig av sin empatiska förmåga när de bedömer moraliska situationer. Hon menar även att Kohlberg härmed antyder att kvinnor inte kan stimuleras till utveckling av högre stadier, förrän de upphör att fungera i sammanhang där den konventionella moralen är dominerande. Underförstått nedvärderas de egenskaper som betraktas utpräglat kvinnliga, genom att de anses höra hemma i ett lägre resonemang. Enligt Gilligan betonar kvinnor och flickor ansvarsaspekten i reflekterandet av moralfrågor, medan män och pojkar betonar sin egen rätt att handla på ett visst vis. Detta är, menar Gilligan enbart tecken på olika utgångspunkter och inte på olika stadietillhörigheter. Gilligan bedömer att skälet till att Kohlberg höll fast så starkt vis sin teori inte berodde på trångsynthet, utan på att han inte ville ge upp tanken på att det fanns en universell objektiv moralisk sanning.

När det gäller Kohlberg är Gill²¹ milt uttryckt ganska skarp i sin kritik. Han konstaterar att Kohlbergs teorier är behäftade med vissa begränsningar, som gett upphov till kritik från olika håll. Gill anser att Kohlbergs metod är behäftad med en inbyggd moral, där det finns en absolut och universell rätt lösning. Gills slutsats är att vi ärver våra moraliska principer från vår omgivning, föräldrar, kamrater etc. Hur detta går till tar han inte upp i sin avhandling.

²⁰ C Gilligan, 1985

²¹ P Gill, 1979

Syfte

Vårt syfte med arbetet är att ta reda på lärarnas förhållningssätt till etik och moral som ett naturligt inslag i den dagliga verksamheten i skolan. För att ta reda på detta utgår vi från följande frågeställning:

- På vilket sätt förhåller sig lärare till elevernas etik och moralutveckling i skolans verksamhet?

Metod

Syftet med studien skall vara avgörande för vilken typ av metod man använder.²² Om syftet är att förstå eller hitta ett mönster så passar en kvalitativ studie bäst, därför har vi valt att göra en kvalitativ intervjustudie.

Fördelen med en kvalitativ intervjustudie²³ är att man har få men bestämda frågeområden samt att frågorna är öppna. Intervjupersonerna skall kunna svara så fritt och utförligt som möjligt utan att bli för styrda.²⁴ Nackdelen med en intervjustudie är att det är svårt att lyssna samtidigt som man skall ställa relevanta frågor. Lärarna kan även ge intervjuaren en försköнад bild av sina tankar och sitt handlande, och därmed inte beskriva sitt arbete på ett sanningsenligt sätt.²⁵

Vi har intervjuat sammanlagt sex stycken verksamma lärare på två olika skolor i samma mellanstora kommun. Anledningen till att vi valt att göra intervjuerna på olika skolor är att vi haft vår slutpraktik inom olika områden i kommunen och att dessa skolor var olika beträffande upptagningsområde och elever med annan kulturell bakgrund. Under vår praktik informerade vi rektor samt berörd personal om att vi skulle komma tillbaka och göra våra intervjuer inom en snar framtid. Samtliga lärare gav sitt samtycke till detta.

Etiska aspekter

I en kvalitativ intervjustudie ska man följa de forskningsetiska principerna för det grundläggande individskyddskravet, som finns inom humaniora och samhällsvetenskap. De fyra allmänna huvudkraven är informations-, samtyckes-, konfidentialitets- samt nyttjandekravet.

De berörda lärarna är informerade om vad intervjun kommer att handla om samt om vad den kommer att användas till och alla har gett sitt samtycke till att delta. De lärare som deltar i intervjuerna är informerade om att de kan avbryta sin medverkan, och att det står dem fritt att göra detta när helst de själva önskar. När vi redovisar våra resultat av intervjuerna avser vi att bevara anonymiteten genom att inte nämna någon vid namn, ej heller beskriva skolan så att någon utomstående förstår vilken skola det handlar om. Efter intervjuerna fick de berörda lärarna ta del av de renskrivna intervjuerna och godkänna dessa.²⁶

²² J Trost; 1997

²³ Intervjufrågor; bilaga 1

²⁴ B Johansson, P O Svedner, 1998

²⁵ B Johansson, P O Svedner, 1998

²⁶ HSRF, forskningsetiska principer i humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning; 1990

Urval

Principen för urvalet är att vi valt lärare som vi kommit i kontakt med under vår slutpraktik. Vi har intervjuat totalt sex lärare. Vår avsikt var att vi skulle få stor spridning när det gäller lärarnas erfarenhet inom etik och moral undervisningen, då lärarnas yrkesverksamma tid sträcker sig från fyra till trettiotvå år. Skolorna skiljer sig åt beträffande upptagningsområde och antalet elever med annan kulturell bakgrund.

Två av lärarna har undervisat sedan 1994 och en sedan 1996. Dessa lärare undervisar i förskoleklass till år fem. Tre av lärarna undervisar i år fem till år nio, två av dessa lärare har undervisat i drygt tjugofem år och den tredje har undervisat i fyra år.

Process

Våra intervjufrågor är konstruerade så att variationsmöjligheterna vid intervjuerna skall vara så öppna och vida som möjligt, utan att mista sin tydlighet. Frågorna är inte ställda i någon speciell ordningsföljd, utan de kommer i den ordning som passar intervjusituationen. Följdfrågorna har vi antecknat, men resten har formulerats under intervjuernas gång. Vid samtliga intervjutillfällen var endast en av oss närvarande. Det föll sig naturligt att var och en av undersökarna gjorde intervjuerna på sin praktikplats. Vi bandade intervjuerna, men vi gjorde även stödanteckningar under intervjuernas gång.

Tre av lärarna intervjuades i ett enskilt rum på skolan. Samtliga intervjuer genomfördes under en och samma dag och tog ungefär fyrtiofem minuter i anspråk. Eftersom intervjuerna gjordes under en lovdag var stämningen lugn och avslappnad. En lärare medgav dock en viss nervositet inför intervjun. Två ville läsa intervjufrågorna innan intervjun startade, vilket de också fick möjlighet till. En lärare intervjuades i ett enskilt rum på skolan för att vi inte skulle bli störda under intervjuns gång. Stämningen var lugn och avslappnad och tog ungefär fyrtio minuter i anspråk. Intervjun av de kvarstående två lärarna genomfördes på respektive lärares arbetsrum och på samma dag. Detta skedde under lektionstid så vi fick vara helt ostörda. Två av lärarna gjorde ett tillägg till intervjun då bandupptagningen avslutats.

Fördelen med bandspelare är att viktig information inte kan filtreras bort under intervjun, samt att man inte riskerar att förvränga den intervjuades svar och sortera in dem i fack redan från början.²⁷ Anteckningarna är ett stöd för oss när vi skall tolka intervjuerna utifrån inspelningen, man kan då ha möjlighet att se svaret i ett nytt ljus och förstå varför det plötsligt uppstod en stunds tystnad.²⁸

²⁷ G Arfwedson, P-J Ödman, 1998

²⁸ B Johansson, P O Svedner, 1998

Databearbetning

När vi sammanställt svaren på intervjufrågorna renskrev vi dessa och skickade dem som e-post för att få ett godkännande av de intervjuade lärarna. Vi avser inte att redovisa enskilda lärares utsagor, utan utsagan i sig och dess mening. Lärarnas olika uppfattningar presenteras med citat för att de skall bli så tydliga som möjligt.

Resultat

Resultatet kommer att presenteras utifrån det mönster som framkommit från lärarnas utsagor om etik och moral i skolans verksamhet. De mönster vi funnit har vi grupperat och presenterar under följande underrubriker lärarnas syn på etik och moral i skolans verksamhet, etik och moral genomsyrar skolarbetet, elevens trygghet i skolan och slutligen dialog om etiska konfliktsituationer i samhället.

Lärarnas syn på etik och moral i skolans verksamhet

Genomgående för alla lärare är att etik står för "hur man förhåller sig gentemot varandra" för att tillvaron på skolan ska bli så bra som möjligt för samtliga. Ett par av lärarnas utsagor var att de inte diskuterat etik i sina arbetslag. Men det framgår tydligt av svaren att alla på skolan jobbar mot ett gemensamt mål, nämligen att uppmärksamma alla elever och se varje elev dagligen. Medan däremot en annan lärare som arbetar på samma skola som dessa lärare berättar att hans arbetslag dagligen samtalar kring detta. *"Det är nästan en förutsättning att man har samma värderingar och förhållningssätt för att verksamheten skall genomsyras av detta."* Tre av lärarnas utsagor var att de inte har haft just etik som en särskild punkt på dagordningen vid arbetslagsträffar. Däremot diskuterar man väldigt ofta etik och moral i betydelsen av hur man förhåller sig till varandra och hur man på skolan ska arbeta gemensamt för att både vuxna och barn ska få det så bra som möjligt tillsammans. Resultatet av vad lärarna säger är att etik är ett förhållningssätt i skolan.

Samtliga lärare är överens om att etik och moralundervisningen behövs i skolan, särskilt med tanke på hur samhället ser ut idag. Som en lärare påpekar i sin utsaga *"Det blir mer och mer saker som eleverna inte har med sig hemifrån när det gäller grundläggande värderingar, och hur man uppför sig tillsammans med andra. Sådant som man tycker är självklara saker och som borde ligga på föräldrarnas ansvar."* En annan lärares utsaga är att han upplever att eleverna blivit mer egoistiska och alltid skall stå i centrum, samt att det är helt ok att använda olika typer av skällsord mot varandra. Han anser även att man måste prata med eleverna om vad dessa ord står för, och medvetandegöra dem och få dem att ändra sitt språkval. En annan lärare säger att många elever lever ett komplicerat liv i dag. De behöver ha någon att samtala med för att få styrka och självförtroende. *"Det handlar väldigt mycket om att växa som människa"*

Ett oväntat och motsägelsefullt resultat var att ingen av lärarna för egen del tycker att de märkt att klimatet skulle ha blivit tuffare i skolan, oavsett om de arbetat i få år som lärare eller under en längre tid. En lärare tycker sig dock ha sett skillnader beroende på vilken typ av samhälle skolan är belägen i landsort/ tätort och vilken ålder eleverna befinner sig i samt organisationen på skolan.

Ingen av lärarna tycker att de egentligen saknar kunskaper inom detta område. En av lärarna säger *"Det är inget jag känner att jag saknar, utan det känns som om vi vuxna som jobbar*

tillsammans vet hur man skall bete sig mot varandra. Det sunda förnuftet och egna erfarenheter kommer man långt med.”

En annan lärare uppger att han genom åren gått kontinuerligt på fortbildning, dels för att förkovra sig, men även för att *”fylla på ytterligare eftersom eleverna kräver väldigt mycket ibland av oss på den här skolan.”*

Etik och moral - genomsyrar skolarbetet

En utsaga är att etik är något som ingår i det dagliga arbetet. *”Det är inte någon enskild företeelse som vi ska hålla på och prata om, utan det är något som alltid skall finnas där.”* Medan en annan lärare säger *”Jag har svårt att se att etik är något ämne som man läser eller gör med barnen utan det är något som man har med hela tiden, oavsett om det är matte eller svenska.”* En lärare säger att hon i sin undervisning försöker tydliggöra att alla elever har rätt att få vara den man är, så länge man inte kränker någon annan. Hon använder sig även av värderingsövningar. Det visar att hon har en fokuserad undervisning om etik.

En lärare berättar att man t ex kan utgå ifrån symboler som dyker upp på skolan haschplantor, nazistmärken mm. De försöker i så stor utsträckning som möjligt informera om och belysa varför man inte får ha dessa symboler.

Gemensamt för samtliga lärare är att man i mycket stor utsträckning arbetar utifrån barnens egna frågeställningar. Det är endast en lärare som i sin utsaga anger att han använder sig av ett centralt framställt material, som heter Lions Quest och innehåller gruppförstärkande övningar. En lärare säger att han tillsammans med sitt arbetslag utformat en egen ”mall” som de använder sig av i början av ett nytt läsår. Syftet med arbetet är att man genom lekar och samtal ska lägga en bra grund och skapa en trygg miljö för eleverna.

Elevens trygghet i skolan

Något som ofta händer enligt ett par lärares utsagor är att eleverna skrattar när någon annan berättar något. Då måste man prata med eleverna om människovärde och respekt för andra människor, att man även om man tycker något är ointressant, är tyst och lyssnar. Många gånger uppstår diskussion kring utseende och kläder. Man måste då enligt en lärare föra en diskussion om att eleverna duger som de är och ingen annan ska tala om för dem hur de ska vara.

Lärarna hänvisar till den kamratstödjarorganisation som man har på en skola, med flera utsedda representanter från varje klass. Kamratstödjarna har inventerat på skolan för att synliggöra vilka behov som finns bland eleverna och har utifrån detta sammanställt en lista med punkter på vad man behöver arbeta med. Utifrån listan fastställer man sedan ett tema för varje läsår, årets tema är mobbing. Kamratstödjarna genomgår dessutom olika kurser och bedriver själva en viss kursverksamhet med yngre elever.

En lärare bekräftar värdet av positiv förstärkning. *”Det här du gjorde nu, så vill jag att du ska vara. Nu tycker jag att du var en god kamrat”* och gärna att detta framhålls så att hela klassen får höra då någon gjort något bra. Vidare poängterar hon hur viktigt det är att samtala med barnen istället för att skälla på dem.

En annan lärare säger *”Genom samtal och olika typer av övningar där man tar fram det positiva och aldrig det negativa. Jag försöker med jämna mellanrum be dem skriva sitt namn på en lapp, som sedan cirkulerar i klassen. Varje person ska då skriva något positivt om*

personen på lappen. När de sedan får tillbaka lappen, blir de överväldigade när de ser allt positivt som skrivits om dem. Även om man inte tycker att just den personen är speciellt trevlig, så måste man i alla fall tänka till om något som den personen är bra på. Jag tror att det är ett bra sätt att göra eleverna uppmärksamma på varandra” Genom detta arbete skapar man förtroende och respekt för varandra. Etik och moral ingår i vårt dagliga arbete och eftersom detta genomsyrar vår verksamhet så skapas förutsättningar för att alla ska accepteras för den de är enligt en lärares utsaga.

Gemensamt för alla lärare är att de framhåller vikten av att samtala mycket och ofta med eleverna. De påpekar även att man skapar ett förtroende hos eleverna genom att lita på dem och låta dem ta ansvar. På detta sätt blir eleverna bekräftade av läraren och det uppstår ett förtroende mellan lärare och elever. En lärare säger ”*Man måste visa att man tar dem på allvar, att man lyssnar på vad de har att säga och att man pratar med dem hela tiden.*”

Majoriteten av lärarna har inte varit med om att någon ignorerats. Men det förekommer däremot att eleverna skrattar åt varandra, d v s de skämtar på andras bekostnad och då gäller det att prata med eleverna om respekt för andra människor.

Samtliga lärare är överens om att etik och moralundervisningen behövs i skolan, särskilt med tanke på hur samhället ser ut idag.

Dialog om etiska konfliktsituationer i samhället

Alla lärare var överens om att frågorna varierar beroende på vad som händer i världen och runt omkring i närmiljön. Det kan vara alltifrån att några har bråkat på rasten till att man begår terrordåd någonstans i världen.

En lärares utsaga var t ex att man pratat mycket om begreppen terror och hämnd efter terroristtacken i USA. En annan lärare betonar i sin utsaga att det är viktigt att diskutera vad vi tycker och tänker. Det är inte så att eleverna kommer in och kör sin mattelektion oavsett av vad som hänt innan. Eleverna behöver få samtala om och bearbeta vad som hänt.

Sammanfattande resultat

Lärarnas syn på etik och moral i skolans verksamhet

Skolan har ingen gemensam och uttalad strategi för ett etiskt förhållningssätt. Det fanns en utsaga om betydelsen av att lärarna hade en bearbetad och gemensam grundsyn. Normlösheten i hemmen ger skolan ökat ansvar till fostran av eleverna. Språkbruket emellan eleverna är ibland kränkande, det är betydelsefullt att lärarna blir gränssättare och normbildare. Några lärare framhöll att sunt förnuft och erfarenheter var tillräckliga kunskaper för att utöva ett etiskt förhållningssätt till eleverna. En motsatt utsaga var att det var betydelsefullt med kontinuerlig fortbildning i etik och moral. Alla intervjuade har på ett eller annat sätt definierat orden etik och moral med social samvaro, hur man är mot varandra och umgängesregler. Trygghet och en fungerande grupp är det centrala i skolan. De intervjuer vi gjort bekräftar våra tidigare erfarenheter om att det bara är ett fåtal av lärarna som bedriver en långsiktig och medveten undervisning i etik och moral.

Etik och moral – genomsyrar skolarbetet

Etik omfattar allt i det dagliga arbetet för lärarna, det bör finnas med integrerat i all undervisning oavsett ämne. Varje elev ska i den dagliga samvaron få erfara att de har rätt att bli respekterade för vem de är. Däremot har de inte rätt att kränka någon annan elev eller skolpersonal. Eleverna får heller inte använda kränkande symbolbilder. Att det är ett viktigt ämne som blir allt viktigare för framtiden har de flesta lärare uttryckt på något sätt.

Elevens trygghet i skolan

För att eleverna ska kunna känna trygghet i skolan måste lärarna kontinuerligt föra en dialog med dem angående människors lika värde och den demokratiska värdegrunden. I dessa dialoger är det även viktigt att framhålla det positiva hos eleverna. Lärarna betonar vikten av att arbeta med positiv förstärkning för att göra eleverna uppmärksamma på varandra och bli bekräftade.

Dialog om etiska konfliktsituationer i samhället

Elevernas egna frågeställningar problematiseras och utforskas för att medvetandegöra moral och etik i skolan. Eleverna bör ges möjlighet att via diskussioner bearbeta allt som sker runtomkring dem. Det kan vara allt ifrån en konfliktsituation mellan två elever till en stor världshändelse. Majoriteten av lärarna tar upp etik och moral när ”det dyker upp något”, trots detta har de ett medvetet förhållningssätt i dessa frågor. Fastän de inte har någon nedtecknad handlingsplan för etik och moral.

Diskussion

Huvudresultat

Vårt syfte med detta arbete var att få en uppfattning om hur lärare bedriver etik och moralundervisningen i skolan. Lärarnas uppfattningar om etik uttrycks genom utsagor om deras syn på etik och moral i skolans verksamhet, främst som ett förhållningssätt. De menar att etik och moral genomsyrar skolans arbete vilket undervisningsämnet än är. Elevens trygghet i skolan framhålls som betydelsefullt, kränkningar av andra elever accepteras inte. Lärarna uttrycker en medvetenhet som normbildande i relationer och visade gränser till elever som var utåtagerande i sitt beteende. Via förstärkning och bekräftelse i samvaron med andra ges varje elev möjlighet att växa som individ vilket även bekräftas av G Colneruds och K Granströms forskning.²⁹

Resultatdiskussion

Genom arbetet har vi fått en inblick i hur lärare arbetar, och hur man samtalar, uppfattar och förhåller sig till dessa frågor. All inlärning och kunskapsutveckling sker i mötet med andra människor, därför är det viktigt med goda relationer för att en positiv utveckling skall ske. Vardagstillvaron och den sociala gemenskapen bör vara utgångspunkt för samtal, där barns och vuxnas värden, normer, tankar och idéer synliggörs.³⁰

En tanke vi hade när vi började med intervjuerna var att se om det var någon skillnad i svaren, beroende på ålder och hur länge lärarna hade arbetat i yrket. Vi funderade även över om svaren på frågorna skulle variera beroende på de två skolornas skillnad i upptagningsområde och antalet elever med annan kulturell bakgrund. Vi har inte i någon större utsträckning kunnat se några skillnader mellan de olika skolornas undervisning vilket kan tyda på att man i grund och botten arbetar utifrån skolans gemensamma värdegrund.³¹ Anmärkningsvärt är dock att lärare inom samma skola har redovisat att man i två av skolans arbetslag inte fört några diskussioner angående undervisningen i etik och moral, trots att de framhäver att skolan har ett gemensamt mål. Nämligen att uppmärksamma alla elever dagligen.

Kan man lära ut etik och moral?

Nej, men det handlar om att ge barn och ungdomar möjlighet att få studera och analysera normer och värden, men de måste också få möta vuxna som gestaltar sådana värden.³² Enligt Gill är det inte säkert att vi blir moraliskt ”bättre” bara för att vi ägnar mer tid åt moraliska frågor, men vi menar dock att diskussioner om etiska och moraliska frågeställningar ger barn och ungdomar möjlighet att skapa sig en grundtrygghet inför dessa frågeställningar. Piaget och Kohlbergs forskning³³ visar också att barns moralutveckling sker gradvis och att de lär av de erfarenheter de gör när de tillsammans med andra prövar och upptäcker hur saker och ting bör vara.

Gustafsson framhäver i sina forskningsresultat hur viktigt det är med en positiv skolanda. Vi har även i vår intervjustudie funnit att lärarna lägger stor vikt vid att skapa en så positiv

²⁹ G Colnerud och K Granström, 1995

³⁰ T Bergem, 2000

³¹ C Hedin och P Lahdenperä, 2000

³² K Orlenius: 2000

³³ L Kohlberg, 1981

skolmiljö som möjligt. Det är viktigt att vuxna behärskar sin lust att berätta för eleverna om hur saker och ting förhåller sig, och istället hjälper och underlättar för eleverna att analysera moraliska dilemman och handlingsalternativen i dessa. Därmed tränas deras analytiska förmåga, och eleverna får hjälp i sin sociala eller moraliska utveckling.

Hur stämmer då lärarnas undervisning med vad Lpo 94 säger?

Skolan skall sträva efter att varje elev:

- *”Utvecklar sin förmåga att göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper och personliga erfarenheter”*
- *”Kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen.”³⁴*

Det resultat vi kommit fram till i vårt arbete är att medvetenheten hos lärarna om vad som står i Lpo 94 finns, men de saknar dock en gemensam genomarbetad strategi på respektive skola för att nå målen.

Enligt lärarnas utsagor har de inte sett att barn har ignorerats. Detta anser vi vara ett motsägelserfullt resultat eftersom man ofta i media tar upp olika fall av kränkningar som elever utsatts för. Vi undrar om det kan vara så att vuxna i skolan ibland väljer att inte se sådana kränkande företeelser. Saknas kunskaper som behövs för att upptäcka t ex mobbing, som många gånger kan vara något mycket subtilt och väl dolt. Kan det vara så att lärarna inte uppger att de har sett detta fenomen, för att skolan skall slippa framstå som en skola med problem. Vi anser att lärarna måste vara tydliga som gränssättare och inte acceptera ett destruktivt beteende hos eleverna. Skolan har trots allt ansvar för att eleverna utvecklas till individer med god social samarbetsförmåga.

Det framgår av vårt resultat att en av lärarna anser att föräldrarna bör ta mera ansvar när det gäller grundläggande värderingar. Naturligtvis kan inte allt ansvar ligga på enskilda lärare och skolan, men man kan inte heller frånta sig ansvaret för elevernas grundläggande värderingar. I Lpo 94 uttrycks att den personliga tryggheten och självkänslan skall grundläggas i hemmet, men trots detta har skolan en viktig roll för att eleverna skall få känna växandets glädje och få erfara den tillfredsställelse som det ger att göra framsteg och övervinna svårigheter.³⁵ Eleverna kommer till skolan med olika förutsättningar och det ligger på lärarens ansvar att arbeta med eleverna utifrån de förutsättningar de har.

Samtliga lärare utom en framhåller att de inte är i behov av någon ytterligare kunskap inom området etik och moral. Detta tycker vi är anmärkningsvärt eftersom detta är ett vetenskapligt ämne. Ingen uppger sig heller ha sett att skolans roll som fostrare har förändrats under deras yrkesverksamma år. I något fall kan det bero på att de ej varit verksamma under så lång tid, men när det gäller de lärare som arbetat i flera decennier borde någon skillnad ha märkts. Vi anser att samhället har förändrats en hel del under denna tid med bl. a. större arbetslöshet, större segregation i samhället och färre kärnfamiljer.

Skolans moralfostran har två syften, det första kortsiktiga målet är att skapa bra umgängesformer med trygga relationer där ingen skall känna sig utstött, med god arbetsfostran och arbetsro. Det andra mer långsiktiga målet är att fostra eleverna till självständiga och hand-

³⁴ Lpo 94 sid. 10

³⁵ Lpo 94

lingskraftiga individer i moralfrågor. Det är det första målet som är viktigast enligt K Orlenius.

Detta stämmer också väl med vad vi har kommit fram till i vår undersökning. Genom våra intervjuer kunde vi konstatera att lärarna ofta samtalade kring konkreta situationer med eleverna, men de försökte även på ett medvetet sätt föra diskussioner om t.ex. världshändelser, religioner och människors lika värde. Genom dessa samtal vill lärarna få eleverna att tänka kritiskt och ta ställning i moraliska frågor.

Studierna har varit mycket givande för vår yrkesroll som lärare och gett oss vidgade kunskaper om hur man genom dagliga samtal, kan få eleverna medvetna och få dem att utveckla en förmåga till kritiskt och etiskt tänkande.

Genom studiens resultat konstaterar vi att etik och moralundervisning behövs som ett naturligt inslag i skolans vardag, vilket även *Lpo 94* och *Bildning och kunskap* ger stöd för. Vi anser även att vi genom arbetet fått en beredskap för hur vi kan arbeta med etik och moralfrågor, som tycks bli ett allt vanligare diskussionsämne i skolan.

Metoddiskussion

Vi avser inte att dra några generella slutsatser från vår kvalitativa intervjustudie eftersom vi bara vänt oss till lärare på två skolor. Lärarna på de två aktuella skolorna uppvisar en stor enighet i sitt förhållningssätt till eleverna, något som vi kanske inte hade väntat oss beroende på att skolorna skiljer sig åt beträffande upptagningsområde och antalet elever med annan kulturell bakgrund. Vi valde att göra en kvalitativ intervjustudie eftersom syftet var att se mönster och förstå på vilket sätt lärare bedriver etik och moralundervisning. Vi anser att valet av metod var lämpligt för att få mera nyanserade svar.

I efterhand har vi konstaterat att det hade varit en fördel att göra intervjuerna när båda hade varit närvarande p.g.a. att en av oss då haft möjlighet att helt koncentrera sig på respektive intervju. Den andre hade då haft möjlighet att ställa följdfrågor för att få utförligare svar där så behövdes.

Vidare har vi konstaterat att vårt resultat kanske hade sett annorlunda ut om vi hade valt att göra intervjuerna på andra skolor och med lärare som vi inte tidigare haft någon kontakt med. Det är trots allt så att man blir färgad av den förförståelse man har när man varit en tid på en och samma skola.

Förslag till fortsatt forskning

Något som lärarna ger uttryck för i vår undersökning är att skolan får ta ett allt större ansvar än tidigare när det gäller elevernas fostran. Därför vore det intressant att undersöka om skolans roll som ”fostrare” förändrats under en tio- till femtonårsperiod. Om den har det, kan det i så fall bero på vår samhällsutveckling?

En annan fråga som också skulle vara intressant att belysa är elevernas syn på lärarnas förhållningssätt då det gäller etik och moralundervisning i skolan. Stämmer den med vad lärarna ger uttryck för eller har eleverna en annan uppfattning?

Referenslitteratur

- Arfwedson G och Ödman P-J. (1998). *Intervjumetoder och intervjutolkning*. Stockholm. Didaktikcentrum HLS förlag.
- Bergem T. (2000). *Läraren i etikens motljus*. Lund. Studentlitteratur.
- Edvardsson B-M (1998:62). *Etik i det dagliga skolarbetet*. Examensarbete grundskolläraprogrammet 1-7, Högskolan i Gävle.
- Gren J. (1994). *Etik i pedagogens vardagsarbete*. Stockholm. Liber AB.
- Gill P.E. (1979). *Moral Judgements of Violence among Irish and Swedish Adolescents*. Göteborgs Universitet.
- Gilligan C. (1985). *Med kvinnors röst*. Stockholm. Prisma.
- Gustafsson L. (2000:7). *Ungdomars moralutveckling - en enkätstudie*. Doktorsavhandling Karlstad universitet.
- Hedin C och Lahdenperä P. (2000). *Värdegrund och samhällsutveckling*. Stockholm. HLS Förlag.
- HSFR. (1990). *Forskningsetiska principer i humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning*.
- Johansson B och Svedner P-O. (1998). *Examensarbetet i lärarutbildningen*. Uppsala. Kunskapsföretaget Uppsala AB.
- Kohlberg L. (1981). *Essays on Moral Development. Vol. 1. The Philosophy of Moral Development. Moral Stages and the Idea of Justice*. Harper & Row. Publishers San Francisco.
- Koskinen L. (1993). *Vad är rätt? Handbok i etik*. Stockholm. Bokförlaget Prisma.
- Larsson S. (1998:51). *Är det tanken som räknas?* Examensarbete grundskolläraprogrammet 1-7, Högskolan i Gävle.
- Utbildningsdepartementet. *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolformerna. Lpo94* (1998) Stockholm.
- Myrgård B m fl. (1992). *Etikboken, att arbeta med etiska valsituationer*. Stockholm. Utbildningsförlaget Almqvist& Wiksell.
- Orlenius Kennert. (2001). *Värdegrunden finns den?* Stockholm. Runa Förlag.
- Utbildningsdepartementet.(1985). *Regler för målstyrning, Grundskolan, Skollagen Grundskoleförfordning*. sjätte upplagan 2000. Borås. Svensk facklitteratur.
- SOU. 1992:94 *Särtryck ur läroplanskommitténs betänkande Skola för bildning*. Stockholm. Skolverket.

Trost J. (1993) *Kvalitativa intervjuer*. Lund. Studentlitteratur.

Intervjufrågor

Bakgrundsfrågor

- Hur länge har du varit lärare?
- I vilka åldrar undervisar du?

Övriga frågeställningar

- Vad är etik för dig?
- I Lpo 94 talas det mycket om etikens betydelse, och att den skall genomsyra skolans alla ämnen. Har ni diskuterat det i ditt arbetslag/ på skolan?
- Hur arbetar du med etik och moral?
- Vilka etiska och moraliska frågor brukar du ställas inför?
- Ser du någon skillnad på skolan som fostrare under dina år som lärare?
- Behövs etik och moralundervisningen i skolan?
- Hur får du eleverna att känna sig värdefulla/ bli sedda?
- Tycker du att du har de kunskaper du behöver när det gäller etik och moral?
Om inte, vad tycker du saknas?
- Om någon elev inte blir hörd av de andra eleverna, hur handlar du då?
- Berätta om en konkret skolsituation när du använt dig av ett konkret etiskt förhållningssätt.
- Hur kan skolan skapa en trygg och stimulerande miljö, där eleverna accepteras för den de är?
- När ni arbetar med etik och moral i skolan utgår ni då ifrån barnens frågor, eller använder ni er av något material?